
Problemi Afganistana i susjednih država

Radovan Pavić

PRISTUPI. Gospodarska i uopće društvena nerazvijenost i opterećenost nasljeđem ne samo Afganistana, nego i nekih drugih zemalja Bliskog i Srednjeg istoka, jedna je od najvažnijih karakteristika tog prostora i bitan problem za dalji razvitak. Nerazvijenost je uvjetovalo više historijskih činilaca.

Prvo, česti i razarajući ratovi među državama, čemu treba dodati gotovo neprestane međuplemenske sukobe i sukobe pojedinih plemena s centralnom vlašću. Ratovi iscrpljuju gospodarske i demografske izvore, a akumulacija, koja je rezultat pljačke, nije usmjerena u razvitak proizvodnih snaga (Turska i Perzija samo su u XVI st. vodile šest ratova). *Drugo* — *apsolutistička vlast je nasljedna*, što znači da se ne mogu osigurati kompetentni vladari; apsolutizam i sila davali su moć, ali su neznanje i nekompetentnost onemogućavali razvitak. Takve ličnosti kao što je bio Sulejman Veličanstveni i Mehmed-paša Sokolović u Turskoj (XVII st.) bile su rijetkost. *Treće* — *prirodna sredina je izuzetno siromašna*; u klasnom društvu moglo se, istina, akumulirati veliko bogatstvo za pojedince i za jednu, određenu klasu, ali se teško moglo unapređivati opći socijalni razvitak, i to na većem prostoru. *Četvrto* — *šarolikost stanovništva je izrazita*, pa su unatoč ujedinjavajućoj snazi islama jače bile centrifugalne tendencije, a kako se ponekad radi o relativno velikim prostorima, organizacija života bila je teška, i kontrola često praktično nemoguća — političke tvorevine, zapravo, najčešće funkcioniraju samo kao agregat polunezavisnih cjelina, centriranih oko većih gradova, dolina ili čak sela. *Peto* — poseban je problem bila *islamska petrifikacija društvenih odnosa* u uvjetima osjećaja apsolutne superiornosti prema ostalom neislamskom (»nevjerničkom«) svijetu. Takav osjećaj superiornosti ne samo što onemogućava, nego čini zapravo suvišnim svaki napor u smislu razvitka. Taj se osjećaj temelji i na tradiciji snage nomadske horde koja je relativno lako i vrlo brzo osvajala;

1

O afganistanskoj krizi vidi prilog: R. Pavić, Zbornik III programa Radio-Zagreba, br. Lokacija Afganistana i kriza 1979/1980, 4—5/1980, str. 85—96.

međutim, sila, istina, može biti osnova osvajanja, ali ne i kompleksnost društvenog progressa. I, na kraju, svemu treba dodati *šesti činilac*, tj. *strane interese* koji su bitno pridonijeli procesu i stanju balkanizacije.

Zbog značenja lokacije u Rimlandu u posljednjih stotinjak godina i intenziviranja tog značenja od drugoga svjetskog rata, a naročito od 1960-ih godina, kao i zbog toga što taj prostor sve više postaje ekonomsko interesna sfera, odnosno tzv. *indirektni lebensraum* (odatle i doktrina o vitalnim interesima), očito je da će i Afganistan i čitav Srednji i Bliski istok² i dalje privlačiti interese velikih sila, među kojima treba očekivati i intenzivnije pojavljivanje NR Kine.

Afganistanski problemi i naznake rješenja. Bitne društvene promjene u Afganistanu ovise o pobjedi revolucije, odnosno kontrarevolucije. U dosta pojednostavljenoj shemi to znači: socijalizam ili islamizacija. Činjenica je da je tek s Tarakijevom socijalističkom i prosovjetskom revolucijom (u travnju 1978) Afganistan prvi put stekao zaista istinske šanse za temeljitu društvenu transformaciju (agrarna reforma, akumulacija i odgovarajuća distribucija kapitala, alfabizacija i svjetovno školstvo, emancipacija žena, rješavanje dječjeg problema, itd.). Međutim, suvremeni problemi Afganistana teško se mogu rješavati u uvjetima još *neostvarene kohezije njegova stanovništva*, što je jedan od najizrazitijih problema te zemlje. Raznolikost naroda i jezika je izrazita, kohezija i afganistanska svijest tek su djelomično uspostavljeni; istina je da postoji zajednička lingua franca (paštu i dari), ali su iz toga isključene žene; nacionalno formiranje još nije posve dovršeno, jer je još vrlo jak osjećaj plemenske i klanske lojalnosti; osjećaj potcijenjenosti s obzirom na Paštunce također postoji (naročito u slučaju Hazara), bitne su razlike nomada (oko 2,5 milijuna krajem 1970-ih godina) i sedentarnog stanovništva; također su bitne razlike između sunita i šijita.

Prije analize nekih afganistanskih problema i problema odnosa sa susjedima (tranzitne mogućnosti, problem Baludžistona i Patanistana) treba barem skicirati nekoliko točaka koje se odnose na rješavanje cjelokupnog afganistanskog pitanja, mada to nije posebni predmet ovog priloga. Tako se u procesu rješavanja afganistanskog pitanja nameću ovi aspekti:

1. *Ostvarivanje suvereniteta* s obzirom na vanjske faktore.

2. *Likvidiranje feudalizma i islamske koncepcije države.* U tome ključno značenje ima agrarna reforma — u sadašnjim uvjetima onaj tko stvarno obrađuje zemlju dobiva najčešće samo 20% (sic!) prinosa; agrarna reforma je najvažniji paragon snage novog režima i test njegove progresivnosti. U likvidaciji feudalizma jedan je od najvažnijih aspekata emancipacija žena i njihovo kompleksno i potpuno uključivanje u život zemlje — neodrživa je situacija u kojoj je zapravo 50% stanovništva isključeno iz života zemlje.

3. *Ravnopravnost naroda* još nije ostvarena, mada se u Afganistanu ne postavljaju pitanja autonomije i separatizma kao u slučaju Irana i Pakistana. Afganistanu ne prijete raspad, što-više, on je moguća jezgra okuplja-

2

O znanstvenoj upotrebi pojma Bliski i Srednji istok vidi prilog: R. Pavlič, *Makrotoponimi Bliskog i Srednjeg istoka*, Geo-

grafski horizont, I—IV, Zagreb, 1980. Ovdje dostaje naglasiti da ti pojmovi nisu sinonimi.

nja i patanistenskog i baludžistanskog etnikuma. Današnje optužbe afganistanskog režima da kontrarevolucija želi raskomadati Afganistan i njegove južne i jugoistočne sektore priključiti Pakistanu, a sjeveroistočni sektor (tj. provinciju Wakhan) Kini, svakako su pretjerane.

4. *Uvođenjem modernog života*, što u ovom slučaju uvelike znači sjedilačkog života, ali bez nasilne sedentarizacije koja socijalno-gospodarski i ekološki može imati izuzetno negativne posljedice.

5. *Razbijanje prometne izolacije* unutar države i stvarna kontrola cjelokupnog državnog prostora; u međunarodnom aspektu bitno je ostvarivanje tranzitnih prava i prema SSSR-u, Iranu i Pakistanu.

6. *Zaustavljanje eksczesnog prirodnog prirasta* — naime, za godinu 2000. predviđa se da bi u Afganistanu bilo oko 36,7 milijuna stanovnika, što je gotovo 100% više nego 1976. godine.

Afganistan i tranzitne mogućnosti izlaza na more

Jedan od najvažnijih problema srednjoistočnih država, problem koji će, očito, dugo opterećivati međunarodne odnose u toj regiji, jest pitanje adekvatne participacije tih država na svjetskom moru. Sudjelovanje u današnjoj maritimnoj fazi svjetske povijesti jedan je od glavnih zaloga razbijanja svih oblika izolacije, a time i važna osnova mogućnosti općega gospodarskog i društvenog progresa. Pitanje izlaza na more postavlja se ovdje iz četiri razloga: 1). *za izlaz je bitno zainteresirano i zaleđe, danas SSSR, sutra i Kina*. Kao potencijalne tranzitne zemlje javljaju se Iran, Afganistan i Pakistan, a djelomično i Indija. Iako i SSSR i Kina raspolažu ostalim morima, neki su njihovi sektori veoma udaljeni od obala (sovjetska centralna Azija, Tibet, Sinkjang), zbog čega obje države ulaze dijelom u kategoriju tzv. *geografski hendikepiranih država*³ (naziv prema međunarodno-pravnoj terminologiji). S obzirom na tranzit i pristup Afganistana do mora važno je uočiti da SSSR ostvaruje određene koristi u dva slučaja, tj. ako Afganistan ima omogućen izlaz na Indijski ocean, to je povoljno za SSSR jer se gospodarski razvija i jača jedan njegov saveznik, ako je pak taj izlaz onemogućen, onda se SSSR javlja kao tranzitna zemlja, a u slučaju eventualne pomorske blokade isto vrijedi i za Iran. Upravo lokacija SSSR-a u afganistanskom zaleđu dodaje specifičnu težinu cijelom problemu. Naime, to je jedinstveni slučaj da je u dubljem zaleđu locirana jedna vesela za koju izlaz na svjetsko more ovdje ima bitno značenje. Istina je da Nepal i Butan u svom zaleđu imaju jednu veliku silu (Kina), koja također generalno teži za izlazom na Indijski ocean, ali je situacija ovdje bitno različita i za te zemlje mnogo povoljnija. Kina je pitanje izlaza već riješila preko Pakistana

3

Tzv. geografski hendikepirane države imaju morska proćelja, ali za izlaz na svjetsko more ovise o tjesnacima.

(cesta i povoljni politički odnosi), a osim toga, za sada, izlaz na Indijski ocean za Kinu nema veće značenje. SSSR je, suprotno, mnogo zainteresiraniji i općenito zbog svjetskog mora i zbog pristupa Indiji. Nigdje drugdje u svijetu ne postoji slična situacija. Mnoge LLC države (Land Locked Countries — države bez izlaza na more) i u Africi i Latinskoj Americi, istina, imaju probleme participacije na morskim pročeljima, ali u njihovu se zaleđu ne nalazi nijedna velika sila. To je nezaobilazna činjenica koja će uvijek otežavati odnose u tom dijelu svijeta. Geografski hendikepirane države su i Irak, Kuvajt, Saudijska Arabija, Bahrein i Katar. A ako bi se ostvario baludžistanski separatizam, u tu bi kategoriju država ušao i Iran; nadalje u regiji se nalaze i prve LLC države kakav je Afganistan. Važno je naglasiti ovo: ako bi se ostvarila nezavisnost Patanistana⁴ kao posebne države ili nezavisnost Kašmira, obje bi države bile bez izlaza na more, što bi bitno utjecalo na njihove međunarodne odnose. I, najzad, obalno je pročelje nekih država vrlo usko (oko 60—70 km, kao Iraka). Osim toga, veze Iraka s morem takve su da pristupi njegovim lukama (Fao, Basra, Um Aasr) nisu samo u posjedu Iraka, nego imaju granični karakter s obzirom na Iran i Kuvajt. Zbog toga je razumljiva težnja Iraka da strateški što bolje osigura pristup moru, odnosno lukama.

Na afganistanski izlaz na more bitno su utjecali (i utjecat će) neki širi politički odnosi. Naime, u doba postojanja centovske barijere i politike okruženja u punom zamahu, situacija Afganistana kao nesvrstane LLC države bila je teža s obzirom na blokovski Iran i Pakistan, a pogotovo s obzirom na činjenicu da je za izlaz Afganistana prema moru, ali i za izlaz preko Afganistana i Pakistana, zainteresiran i Sovjetski Savez. S raspadom CENTO-pakta (1979) i pristupanjem Irana i Pakistana pokretu nesvrstanih situacija bi za Afganistan morala biti znatno olakšana, što se, međutim, nije dogodilo jer su se afirmirale nove suprotnosti, još jače nego one koje su postojale u vrijeme (zapravo već nefunkcionirajućeg) CENTO-pakta u regiji i slabljenja detanta u globalnim odnosima, tj. razvila se suprotnost prosovjetskog Afganistana prema fundamentalističkim islamskim državama — Iranu i Pakistanu, što situaciju bitno otežava i komplicira. Ali i bez obzira na to, u dugoročnom smislu, situacija za Afganistan teško može biti povoljna, jer ne radi se samo o tranzitu do Indijskog oceana. Države bez mora trebale bi imati i druga prava na najbližem obalnom pročelju (ribarska prava i pravo korištenja sirovina na morskom dnu).

Raznolikost interesa i partneri u afganistanskom tranzitu. Od partnera u dubljem kontinentskom zaleđu najvažniji je interes Sovjetskog Saveza. Izlaz do mora za SSSR bi svakako trebao biti najpogodniji preko Irana (tranzitna prava stečena su 1962. god.⁵), jer je posrijedi tranzit samo preko jedne države, uz to što postoji barem približno odgovarajuća infrastruktura transiranska željeznica), a udaljenosti su najmanje. Međutim, u stvarnosti je značenje manje od pretpostavljenoga jer se iranski izlaz može iskoristiti

4
Pakistan također pripada Srednjem istoku, ako se radi o prometnim i geopolitičkim aspektima.

5
Iste godine kad je šah obećao da Iran neće na svom teritoriju dopustiti stacioniranje nuklearnih postrojenja uperenih protiv Sovjetskog Saveza.

samo za neke sektore sovjetskog juga (Kavkaz i Transkavkazje i dio sovjetske centralne Azije). Za ostalu sovjetsku centralnu Aziju pogodniji su Afganistan i Pakistan. Zbog postojeće infrastrukture izlaz preko Irana moguć je zapravo samo preko sjeverozapadnog vrha Gulfa, a nikako ne preko Bandar Abasa i Sah Bahara. Dakako, tranzit je i ovdje moguć, ali ne u okviru redovnog, brzog, masovnog i efikasnog prometa. Osim toga, pristup do Gulfa još ne rješava problem jer se u nekoj kriznoj situaciji može zatvoriti Hormoski prolaz. (Razumljivo, tome se može iznijeti posve opravdani prigovor, tj. ako nastupi takva krizna situacija koja bi dovela do blokade Hormoskog prolaza, onda tranzit gospodarskog značenja ionako ne dolazi u obzir.) Tranzit preko Irana ima, dakle, ograničenu vrijednost i najpogodniji je za vezu s nekim državama u Zaljevu. SSSR-u preostaje mogućnost tranzita preko Afganistana i Pakistana (i Indije), ili Afganistana i jugoistočnog Irana. Problemi koji se ovdje postavljaju jasni su: tranzit do mora potreban je uvijek preko dvije ili čak preko tri države, što SSSR-u nameće posebne diplomatske probleme, jer ga stavlja u ovisnost i o Afganistanu, i o Pakistanu, i o Indiji, pri čemu čak i idealni odnosi, ali samo s jednom državom, ne rješavaju ništa; zatim, korištenje jugoistočnog Irana ne dolazi u obzir zbog nerazvijenih prometnica i luka. Preostaje, znači, afganistansko-pakistanski izlaz.

Tranzitni interesi SSSR-a s obzirom na afganistansko-pakistanski pravac zapravo su dvojaki: *prvo*, radi se o pristupu svjetskom moru općenito, a *drugo*, bez obzira na svjetsko more, potreban je pristup Pakistanu i, naročito, Indiji. Pošto je, čini se, definitivno otpala mogućnost da Indija dođe u posjed cijeloga Kašmira, čime bi bio ostvaren izravni indijsko-afganistanski granični kontakt preko provincije Wakhan⁶, odnosi s Pakistanom postali su za SSSR ključni s obzirom na kopneni pristup Indiji.

Interesi Kine danas su još vrlo slabo izraženi u konkretnom prometnom i gospodarskom smislu. Iako je 1978. godine dovršena cesta Sinkjang-Karači, ona za sada ima pretežno samo potencijalno, a ne i stvarno značenje. Za Kinu Afganistan nije važan kao tranzitna zemlja, iako preko provincije Wakhan i ostalog Afganistana Kina ima izlaz na Srednji istok, premda ne i izravno do mora. Jedini kineski interes koji bi danas bio relevantan jest onaj političkog karaktera, tj. da se Afganistan odaleči od Sovjetskog Saveza, dok su prometni aspekti za sada bez značenja.

Interesi Afganistana i mogući izlazni pravci Afganistansko-pakistanski odnosi

Kao LLC zemlja Afganistan je očito maksimalno zainteresiran za veze s vanjskim svijetom, ali je isto tako u nepovoljnoj situaciji. Pri tome nije važan samo pristup do mora, nego i do drugih država do kojih pristup tako-

⁶

Provincija Wakhan prometno je izuzetno nepovoljna, ali bi sve nepovoljnosti ustupile pred činjenicom izvanrednog političkog

i geopolitičkog značenja direktnog kontakta Sovjetskog Saveza i Indije.

der ovisi o tranzitnim pravcima preko treće države (za Indiju preko Pakistana). Međutim, uza sve nepogodnosti, Afganistan ima i neke, makar ograničene, prednosti: *njegova strateška i geopolitička lokacija je takva da on uvijek može naći supstituciju za svoj tranzit*, tj. ako on nije moguć preko Pakistana, moguć je preko Irana ili Sovjetskog Saveza. Ipak, najveće značenje ima Pakistan, i za tu zemlju povezani su najveći problemi, pogotovo zato što se pitanje tranzita preko Pakistana može povezati i s pitanjem Patanistana i Baludžistana, dakle, ne radi se samo o tranzitnim pravcima, nego i o mogućnostima separatizma u Pakistanu, separatizma kojim bi se odijelili Patanistan i Baludžistan, bilo u posebne države, bilo da bi se priključili Afganistanu.

Mogućnosti izlaska na more za Afganistan su višestruke: *prvo* — to su uobičajena *tranzitna prava* bilo preko Pakistana, bilo preko Irana; te je mogućnost najrealnija i najbliža trajnom ostvarenju i ne uključuje nova opterećenja u međunarodnim odnosima. U uvjetima dobrosusjedskih odnosa s Pakistanom omogućen je i tranzit za Indiju. *Drugo* — ostale su mogućnosti teže ostvarive, i čine tek eventualnu daleku perspektivu, osnivajući se na temeljitom prestrukturiranju regionalne političke karte. Naime, u velikonacionalističkoj afganistanskoj varijanti u kojoj bi Baludžistan bio dio Patanistana, izlaz na Indijski ocean bio bi moguć ako se Patanistan i Baludžistan formiraju kao posebna država ili priključe Afganistanu. U nešto užem okviru iste se mogućnosti pružaju i preko Baludžistana, i to kao posebne države⁷ ili kao dijela Afganistana.

U sadašnjim prilikama interes je Afganistana najviše upućen na Pakistan i luku Karači. Zato je nužno promotriti probleme od 1947. godine, tj. od formiranja Pakistana kao posebne države. Godine 1947, ali još prije podjele britanske Indije, Afganistan je postavio pitanje nezavisnog Patanistana, a s osnivanjem Pakistana ta država odbija ideju nezavisnog ili autonomnog Patanistana. To je razumljivo iz više razloga, pogotovo zato što bi *formiranje nezavisnog Patanistana (dakle do Inda) zapravo moglo značiti podjelu Pakistana između Afganistana i Indije*, tj. prostor zapadno od Inda pripao bi Afganistanu, a istočno od Inda — Indiji! Tada se vodi i oštar propagandni rat (uz granične incidente), ali za Pakistan to, razumljivo nije dovoljno kao oblik suprotstavljanja Afganistanu. Zato se poseže i za najefikasnijim oružjem, a to je stvaranje problema za tranzit afganistanske robe⁸, uz prekid tranzita nafte za Afganistan i zatvaranje luke Karači za afganistanski tranzit, što će 1950. dovesti do afganistansko-sovjetskoga trgovačkoga ugovora i ugovora o sovjetskoj tehničkoj pomoći (istraživanje nafte) i tranzitu afganistanske robe preko Sovjetskog Saveza. Godine 1955. Pakistan opet zatvara granicu prema Afganistanu (na pet mjeseci), s već logičnim posljedicama: Afganistan se opet oslanja na Sovjetski Savez.⁹ Kuška, Ter-

7

Pri tome je nevažno da li bi Baludžistan uključivao samo pakistanski, ili i pakistanski i iranski Baludžistan.

8

Međusobni promet i afganistanski tranzit uređeni su ugovorima između britanske Indije i Afganistana 1921. i 1923. godine, a

zatim i 1952. između Pakistana i Afganistana, itd.

9

Godine 1953—1954 oko 88% afganistanske vanjske trgovine išlo je preko Karačija, ostalo pretežno preko SSSR-a, a nešto malo preko Indije i Irana; od 1955. ta se situacija mijenja.

mez i Šerkhan Bandar postaju važne tranzitne točke na sovjetsko-afganistanskoj granici. Godine 1958. Afganistan i Pakistan sklapaju tranzitni ugovor, ali zbog ponovno nastalih problema *Afganistan zatvara granicu* (od rujna 1961. do srpnja 1963. god.). Takvu mogućnost nitko nije predviđao, a pogotovo ne Pakistan. Dakle, položaj Afganistana s obzirom na Sovjetski Savez razvio se već na najpovoljniji mogući način što je Afganistanu i omogućilo takvu akciju (u studenome 1961. god. sklopljen je novi afganistansko-sovjetski sporazum kojim se još poboljšavaju uvjeti afganistanskog tranzita kroz Sovjetski Savez, koji za Afganistan postaje praktički jedina tranzitna zemlja).

Nastali problemi nisu pogodili Pakistan samo zato što je izgubio afganistanski tranzit, nego i zato što je izgubio afganistansku uvoznu robu. Zatvaranjem granica oštećena je i afganistanska trgovina s Indijom kopnenim putem, preko Pakistana, ali je zato za međusobnu trgovinu funkcionirao zračni most kojim se u Indiju izvozilo afganistansko voće, a uvezio tekstil, strojevi, čaj i mirodije. Godine 1965, zbog indijsko-pakistanskog rata, opet je prekinut afganistanski tranzit, ali zračni most nije bio obnovljen. Zatvaranje granice djelomično pogađa i SAD, koje u to doba već pomažu Afganistan i zainteresirane su da ta pomoć zaista stigne do Afganistana kako bi se na taj način suprotstavilo utjecaju Sovjetskog Saveza. Godine 1963. Afganistan moderira svoje stavove prema Patanistanu, pa se umjesto nezavisnosti traži samo autonomija u okviru Pakistana, što je omogućilo ponovno otvaranje granica.

Tranzit i afganistansko-iranski odnosi. Zbog geografske lokacije, kao zemlja afganistanskog tranzita dolazi u obzir i Iran. Istina je da su za južni Afganistan u najopćenitijem lokacijskom smislu pogodni i Karači, pakistanska baludžistanska obala i iranska obala u Omanskom zaljevu, ali jedino Karači pruža realne mogućnosti. Ostale su luke nerazvijene i imaju neznatno značenje (Pasni, Gvadar, Sah Bahar, Bandar Abas), a ne postoje ni adekvatne prometnice.¹⁰ Ipak, od 1961. do 1963. godine logično je da postoji interes Afganistana za tranzit i preko Irana, što je ujedno interes SAD kako bi američka roba stigla do Afganistana i kako bi dvije monarhije uže surađivale. Ugovor o tranzitu sklopljen je već 1960. i ponovno 1962. godine, i njime se predviđaju i skladišta za afganistansku robu u Mešedu, Koramšaru i Bandar Šahpuru. Iz toga je jasno vidljivo da je tranzit orijentiran daleko na zapad Irana, čak na sjeverozapadni vrh Gulfa gdje postoje luke koje su s Mešedom povezane željeznicom, dok bliže luke (Bandar Abas i Sah Bahar) jedva dolaze u obzir, iako bi Sah Bahar, uz odgovarajuću cestu za Afganistan spojenu s afganistanskom cestom Herat-Kandahar, pružao najpogodnije mogućnosti. Međutim, osim problema udaljenosti i slabih cesta i malih i nefrekventnih luka, važniji su politički odnosi, a oni zbog afganistanske krize i iranske revolucije onemogućavaju svaki tranzit i preko Irana i preko Pakistana. Dakle, za tranzit u sadašnjim prilikama najviše

10

Cesta koja povezuje Šindand (Sabzawar) i Yazdan u zapadnom Afganistanu preko Birdžanda i Zahidana sa Šah Baharom ili

Bama sa Bandar Abasom u lošem je stanju i nije pogodna za moderan i brz transport.

se okoristio Sovjetski Savez, pogotovo zato što znatan dio afganistanskog izvoza čini krzno karakul, a to je roba koja zbog visoke vrijednosti može podnijeti vrlo udaljen i skupi avionski prijevoz do tržišta na Zapadu.

Rješenje problema afganistanskog tranzita do mora ne treba toliko tražiti i očekivati u bitnom prestrukturiranju političke karte regije koliko u stjecanju normalnih tranzitnih prava, ali ne samo za Afganistan, nego i za Sovjetski Savez.

Baludžistanski i pakistanski problem

Neka pitanja Afganistana, Irana i Pakistana nisu povezana samo s obzirom na islamsku revoluciju, problem izlaza na more i direktni sovjetski vojni angažman, nego i zbog podjele pojedinih etnikuma. Jedna od najvažnijih karakteristika ne samo Srednjeg istoka, nego djelomično i indijskog potkontinenta jest proces u biti nedovršene politogeneze, tj. podjele etnikuma i nelogično povučenih (nametnutih) granica, što su bitne značajke balkanizacije. Podjele pojedinih većih političko-teritorijalnih cjelina (britanska Indija) i više etnikuma bitna je značajka dijela Srednjeg istoka i indijskog potkontinenta. To se odnosi i na podjelu Kurda, Azera, Arapa, Baludža, Paštuna (Patana), Sinda, Bengala, Naga i drugih. Sve to nametne probleme koji, uz neke iznimke (Naga-land u Indiji), nisu riješeni i koji bitno opterećuju i unutrašnjopolitičke prilike i vanjske odnose.¹¹ Iako su upravo podjele bitna karakteristika dijela Srednjeg istoka i indijskog potkontinenta, ne smije se smetnuti s uma da je 1972. godine razmatrana ideja konferencije između Bangladeša, Baludžistana i Paštunistana, u koju bi možda ušla i Indija. Međutim, takvi pokušaji još su dalje od realnosti od mnogobrojnih himeričkih pokušaja ujedinjavanja pojedinih arapskih država i nacija.

Baludžistanski problem ima naročitu težinu jer u sebi sažima i neka pitanja odnosa sunita i šijata (Baludži su suniti, Perzijanci šiljiti) i problem izlaza na more za kontinentsko zaleđe i problem separatizma, autonomije ili federalizacije u odnosu prema Iranu i Pakistanu. Po nekima, uspješni baludžistanski separatizam može značiti i uvod u raspad Pakistana, ali i Irana, dok bi priključenje iranskog i pakistanskog, ili samo pakistanskog Baludžistana Afganistanu bitno poremetilo odnose snaga u regiji.

Analizirajući probleme Baludžistana, nužno je izdvojiti nekoliko značajki koje imaju preponderantno značenje u političkim, geopolitičkim i strateškim odnosima, i to i u historijskom i suvremenom aspektu.

11

Podjele su nelogične, iako se za neke mogu naći i opravdanja u životnoj sredini, kao što to vrijedi za podjelu na Indiju i nekadašnji Zapadni Pakistan. Naime, uz rješenje pitanja raspodjele voda između Indije i Pakistana, činjenica je da Zapadni

Pakistan čini posebnu životnu cjelinu centriranu na dolinu Inda, koja je dobro odjeljena od Indije pustinjским i močvarnim zonama i koja je s ostalom Indijom povezana relativno uskim subhimalajskim prometnim koridorom.

*Geografska i geopolitička lokacija Baludžistana*¹² dugo se odlikovala karakteristikama međuprostora i periferičnosti između tri ili čak četiri jača životna žarišta: 1. onog u dolini Inda za koji je Baludžistan (baš kao i Pakistan) samo rubna stočarska zona male vrijednosti, 2. Baludžistan je periferno lociran i u odnosu na kandaharsko-gaznijevsku afganistansku regiju jezgre, 3. periferičnost je karakteristika i s obzirom na perzijske regije jezgre, koje su i znatno udaljene i podijeljene u više centara moći, i 4. periferičnost je karakteristika i spram arapskog žarišta, koje dominira bilo u Hormoskom prolazu, bilo na Arapskom poluotoku, bilo u pojedinim eksklavama na baludžistanskoj obali.¹³ Periferičnost i izolacija bitno su dopunjene i postojanjem pustinja prema Afganistanu i Iranu. Karakteristika periferičnosti u odnosu prema ostalim vanjskim prostorima i nedostatak centraliteta iznutra dopunjuje se s prometnom valorizacijom: naime, historijske ceste svile između Sredozemlja, Indije i Kine nisu nikada zahvaćale Baludžistan, nego sjeverniji Afganistan i njegova križišta. Glavna i tradicionalna prometna veza kojom se koristi Baludžistan ide, zapravo, njegovim rubom preko Quette¹⁴ i prijevoja Kodžak (2197 m) i Bolan (1793 m), dok odgovarajućih prometnica nema ni uz obalu. Istina, u novije vrijeme postoji kroz Baludžistan i željeznička pruga do Zahidana u Iranu, ali je to slijepi krak bez većeg gospodarskog i prometnog značenja.

Jedna od najvažnijih geopolitičkih karakteristika Baludžistana jest njegovo dugo obalno pročelje u Omanskom zaljevu i Arapskom moru. Upravo preko tog pročelja je i Afganistan u XVIII st., od vremena svoje nezavisnosti za Amad Šaha Duranija, izlazio na more, jer je tada uključivao i najveći sektor baludžistanske obale, čak i cijelu deltu Inda. Međutim, u nekadašnjim uvjetima maritimna je participacija imala malo značenje jer je stanovništvo bilo rijetko i izrazito kontinentalno-stočarskog karaktera, a nisu postojali ni interesi ni adekvatna životna dinamika koji bi Tranoxianu orijentirali na more.

Zbog specifične lokacije i periferičnosti Baludžistan se, zapravo, sve do najnovijeg vremena (tj. do osnivanja Pakistana 1947. god.) odlikovao dvjema bitnim geopolitičkim svojstvima: ponajprije, imao je, baš kao i Afganistan, tamponsko značenje za centre moći na indijskom potkontinentu, zatim bio je podijeljen među jačim životnim žarištima, tj. od XVI st. među Safavid-

12
Baludžistansko obalno pročelje zauzima u Iranu i Pakistanu nešto više od 900 km (u zračnoj liniji), a u unutrašnjosti baludžistanski etnikum zalazi oko 640 km, što znači da bi veličina Baludžistana bila približno 588.000 km². U Iranu prema administrativnoj podjeli, provincija Baludžistan-Sistan zauzima 182.000 km², dok je veličina pakistanske provincije Baludžistan 347.190 km² (ukupno oko 530.000 km²). Računa se da na prijelazu desetljeća (1970/1980) ima ukupno oko 5 milijuna Baludža (Pakistan — 2,5 mil., Iran — 2 mil., Afganistan — 0,5 milijuna).

13
Do 1958. godine Gwadar u današnjem Pakistanu pripadao je Omanu.

14
Quetta na paštu jeziku znači tvrđava, što je i logična funkcija u tom prostoru između patanistanskog i baludžistanskog etnikuma i na pristupima prijevojima za Afganistan. Qulaat na arapskome znači grad ili dvorac.

skom Perzijom i Mogulskom Indijom. Povlačenjem relativno novijih granica (od kraja XIX st.) Baludžistan je konačno podijeljen između Afganistana, Irana i britanske Indije. Time se začeo problem koji traje i danas, a to je pitanje formiranja Baludžistana kao nove države ili priključenja pojedinih njegovih sektora jednoj od postojećih država (vjerojatno Afganistanu).

Stanovništvo i historijsko-geografski razvitak. Strani interesi do osnivanja Pakistana. Iako Baludži nisu porijeklom iz današnjeg Baludžistana (došli su u X st. iz zone južnije od Kaspijskog jezera), njihova tisućugodišnja opstojnost o tom prostoru dovoljno ih ukorijenjuje da se mora govoriti o vremenski i prostorno kontinuiranom baludžistanском etnikumu. Ali u pakistanskom Baludžistanu živi i drugo stanovništvo — Patani, Hindusi, Pandžabi, Sindi, Mekrani¹⁵, kao i stara skupina Brahui stanovnika (regija Kalata i Khozdara), srodna najstarijem dravidskom stanovništvu na Dekanskom poluotoku. U samom Pakistanu Baludži žive izvan Baludžistana u provinciji Sind oko Jacobabada, a u obliku eksklave Baludža ima i u iranskom Horasanu, zatim u Ujedinjenim Arapskim emiratima i Omanu.

Zbog svoje specifičnosti geopolitičke lokacije na okvirnom rubu Indijskog potkontinenta Baludžistan doživljava i specifičnu historijsku sudbinu kao britanska tamponska zona i glacis oko glavnine britanskog indijskog posjeda. Za širenje Britanaca u zapadnom i sjeverozapadnom rubu u gorsku zonu karakteristično je da je ono uslijedilo relativno kasno — tek od 1806. do 1857. god. Britanci se šire u područje Inda, poslije 1857. god. prodiru u granični prostor prema Afganistanu, gdje će granica biti određena tek 1893. tzv. Abd er Rahman-Durandovom linijom, dok će indijsko-perzijska (današnja pakistansko-iranska) granica biti određena uglavnom od 1871. do 1905. godine.

U vrijeme britanske dominacije Baludžistana je, zapravo, polunczavisan prostor organiziran u dvije cjeline: 1. u tzv. *Baludžistan Agency* koji je dio Britanskog imperija i kojemu je Quetta prijestolnica ((Quettu su Britanci zauzeli 1877. god.), i 2. Konfederaciju država Baludžistana u kojoj je dominirao Kalatski kanat, a koja je okupljala i države Mekran, Las Bela i Kharan. U zapadnom, perzijskom Baludžistanu, dominira Perzija od 1872. god. Ali razumljivo je da britanski i perzijski interesi nisu jedini za taj prostor: ne smije se smetnuti s uma niti interes Rusije koja se u XIX st. intenzivnije zanima i za Iran i za Afganistan. Krajem XIX st. i Rusija je otvorila svoje konzulate u Baludžistanu, što je alarmiralo Britance u Indiji, iako interes Rusije — zbog udaljenosti, zatim perzijsko-afganistanske barijere i, nadasve, gorljivih britanskih interesa koji se šire i u cijeli Gulf — razumljivo, nije mogao imati većih praktičnih posljedica.

15

Ovakva je šarolikost važna zato što Mekrani nisu sudjelovali u ustanku od 1973. do 1976. godine. Osim toga Mekrani zauzimaju znatan dio obale Baludžistana (s jed-

ne i s druge strane iransko-pakistanske granice) tako da participacija Baludža nije jedina i odlučujuća, što može imati bitno značenje za geopolitičke odnose.

Povlačenje nametnutih granica i podjela Baludžistana. Za sudbinu Baludžistana odlučno je bilo povlačenje granica između Afganistana i Indije. Treba se podsjetiti tzv. Durandove linije iz 1893. godine, zatim granice između Perzije i britanske Indije te između Perzije i Afganistana. Tim granicama u moderno je doba Baludžistan podijeljen na tri sektora: afganistanski, perzijski i indijski, što je samo završni akord jednog aspekta tipične balkanizacije koja je zahvatila i druge etnikume u bliskoistočnom i srednjoistočnom prostoru. Problem Kurda je tipičan i najpoznatiji, iako ne i jedini primjer.

Današna iransko-pakistanska granica duga je oko 830 km i prolazi uglavnom pustinjskim i polupustinjskim terenom u kojem su razasute rijetke oaze; čitav je prostor tipična zona sezonskog transhumantnog i polunomadskog stočarenja. Od 1871. do 1905. godine Velika Britanija i Perzija vode pregovore i određuju granicu, s tim što su neke rektifikacije izvršene između Irana i Pakistana 1957. i 1958. godine.¹⁶ Britanski interesi, razumljivo, dominiraju, to je vrijeme kada Britanci intenzivno prodiru u Arapsko-Perzijski zaljev i kada žele osigurati i sjevernu obalnu zonu i Arapskog mora i Omanskog zaljeva. Zapadni sektor Kalatskog kanata stalna je zona međusobnih perzijskih i baludžistanskih reidova, što stvara probleme Velikoj Britaniji koja želi postaviti kopnenu telegrafsku liniju (1868. god.) od Gvadara do Hormskog prolaza. Dakle, da se zaštite Kalatski kanat kao tamponska i telegrafska linija, mora se fiksirati granica tipa boundary (linijska granica) u toj inače frontierskoj (krajishkoj) zoni, što se i ostvaruje 1871. za južni, a 1895/1896 za sjeverni sektor granice. Sve je to, uz manju korekciju, potvrđeno 1905. godine. Tom granicom podijeljen je Baludžistan na sektore tako da su glavna naselja, kao centri kanata, ostala u britanskom sektoru.

Baludžistan je također bio podijeljen između Perzije i Afganistana u zoni Sistana (Seistana) kad je 1872. godine središnje pitanje južnog sektora perzijsko-afganistanske granice.¹⁷ Bazen Sistana je endorcička zona s Helmandom kao glavnim tokom, koja djelomično ima veliko agrarno značenje, zbog čega su se u toj zoni tijekom povijesti formirali vrlo kompleksni etnički i gospodarski odnosi ratarskog i stočarskog stanovništva (Perzijanci, Afganci i Baludži — ovi posljednji dolaze na zimsku ispašu). Sukobi zbog ispaše i vode između afganskog i perzijskog stanovništva intenziviraju se poslije 1860. godine, pa je 1870. gotovo izbio afgansko-perzijski rat. Tada je pitanje riješeno britanskom arbitražom, i 1872. godine povučena je granica tako da su najvažniji sektori, tj. dolina Helmanda i jezero Hamun, podijeljeni između Perzije i Afganistana.

Pakistan i Baludžistan. S osnivanjem Pakistana 1947. godine problem se intenzivira zato što su tada postojale najbolje mogućnosti i za drukčija rješavanja. Ideja posebnog muslimanskog Pakistana rođena je u krilu srednje klase u indijskim državama Utar Pradeš i Bihar. S jedne strane, segregacija na vjerskoj osnovi bila je Baludžima i Patanima uvelike strana, jer su zastupali ideju slobodne i cjelovite ali laičke Indije, a s druge strane većina je islamskih teologa u Indiji bila protiv separatizma i podjele jer bi nova is-

16

Te rektifikacije nisu poznati u javnosti.

17

Sjeverni sektor granice određen je 1891, a centralni sektor 1935. godine.

lamska država morala, zapravo, ujediniti sve muslimane, i to u okvirima i širima od indijskog potkontinenta. Osim toga, ideja je, posebno Pakistana, bila popularnija u Bengal (današnji Bangladeš) jer je za tamošnje seljaštvo ona mogla značiti likvidaciju zlcenaštva i feudalnih odnosa čiji su nosioci bili veliki posjednici, i to Hindusi.

Za afirmaciju pojedinih etničkih cjelina u Indiji važna je bila rezolucija iz Lahorea (u ožujku 1940) — prihvatila ju je Muslimanska liga koja je zastupala ideju podjele indijskog potkontinenta na *dvije nezavisne države*, tj. na Zapadni i Istočni Pakistan, pri čemu je *Zapadni Pakistan trebalo federalizirati*. To je bila šansa i za Patane i Baludžce u Zapadnom Pakistanu, šansa koja nikada nije ostvarena, barem ne u mjeri koja bi zadovoljavala te etnikume, naročito od 1955. godine kada Pakistan postaje jedinstvena centralizirana država (»One Unit«). Najbliže nezavisnosti bio je Baludžistan nešto prije nego što je u srpnju 1947. proglašena država Pakistan.

Konfederacija Kalata, Mekrana, Las Belc i Kharana proglasila je tada svoju nezavisnost, ali su u ožujku 1948. Mekran, Las Bela i Kharan ušli u Pakistan, nakon čega se priključio i Kalatski kanat.

Od 1971. do 1973. godine postoje autonomne vlade u Baludžistanu i NWFP (North Western Frontier Province), ali se one raspuštaju u veljači 1973. Tada se razvija jak gerilski pokret koji vodi više baludžistanskih organizacija¹⁸, i to bilo za *veliki Baludžistan* sastavljen od iranskog, pakistanskog i afganistanskog sektora, bilo za ujedinjeni iransko-pakistanski Baludžistan, bilo za priključenje pakistanskog Baludžistana Afganistanu. Protiv ustanika Pakistan je morao angažirati i do 100.000 vojnika koji su trebali ne samo pacificirati regiju, nego i srušiti feudalnu vlast sardara, koja još egzistira u okviru jednog feudalnog sistema. Tijekom ustanka 1973-1976. godine Baludži su dobivali pomoć Afganistana, a možda i Indije, dok je iranski šah pomagao Pakistan i istakao svoje pravo (u svibnju 1973) na vojnu intervenciju u Pakistanu protiv baludžistanske bune. Upravo u kontekstu baludžistanskog problema, Iran je počeo graditi vojnu bazu Sah Bahar (na obali, oko 80 km od iransko-pakistanske granice) što je, međutim, bilo praktički onemogućeno zbog baludžistanskog ustanka.¹⁹

Baludžistanski problem u Pakistanu jasno pokazuje da se određeni odnos Pakistana ponavlja: naime, nekadašnja represija prema Istočnom Pakistanu nastavlja se represijom prema Baludžima. Dok se Istočni Pakistan mogao lakše oduprijeti zbog geografske lokacije, tj. teritorijalnog diskontinuiteta i udaljenosti od Zapadnog Pakistana, ali i pomoći Indije, Baludžistan je u mnogo težoj poziciji.

18

Neke od njih imale su sjedište u Bagdadu. Jedna od najvažnijih gerilskih organizacija (BPLF — Baludžistan Peoples Liberation Front) osnovana je početkom 70-ih godina. Utjecaj marksističkih elemenata za sada je u Baludžistanu slab. Pokret je postavio kao cilj bitne socijalne promjene i političku i ekonomsku autonomiju u okviru

Pakistana, a ne separatizam. Cilj je BPLF-a i da ujedini baludžistanska plemena na dugoročnoj strateško-političkoj, a ne samo na kratkoročnoj taktičkoj osnovi.

19

Gradnju te baze pokušao je već Bagdadski pakt ubrzo pošto je osnovan.

Baludžistanska kriza potencijalno je jedna od najtežih u graničnoj zoni Srednjeg istoka. Ona ima kumulativno značenje u prostoru gdje separatizmi ili federalizacija prijete ne samo Pakistanu, nego i Iranu, gdje je problem intenziviran zbog moguće instrumentalizacije pokreta od prosovjetskog Afganistana, gdje je u blizini i Hormoški (naftni) prolaz, gdje je moguća internacionalizacija sukoba zbog interesa i Irana, i Pakistana, i Afganistana, i SSSR-a, i Kine, i Indije. Međutim, za sada, u uvjetima afganistanske krize, kada se i Patani i Baludži protive afganistanskom prosovjetskom režimu, situacija još nije eksplozivna. Također je važno uočiti da iračko-iranski rat nije u Iranu potakao baludžistanski oslobodilački pokret i rat u toj državi, što također pokazuje da se eventualne separatističke tendencije u Iranu očito preuveličavaju, čak i tamo gdje bi to bilo logično očekivati, tj. u Kuzistanu, naseljenom arapskim stanovništvom. Baludžistanski problem u cjelini očito mora zanimati i Afganistan (i SSSR), i Iran i Pakistan, i Indiju. Budući da baludžistanski etnikum zahvaća, osim Irana, i dio Pakistana i Afganistana, on je ključni prostor za eventualno formiranje sovjetskog prometnog i političkog koridora: sovjetska centralna Azija-Afganistan-Baludžistan-Indijski ocean. Iako se problem, zapravo, koncentrira na pakistanski Baludžistan, u popularnim se gledanjima i publicistici obično najviše govori o Patanima i Patanistanu kao problemu čije rješenje ujedno znači rješenje pitanja izlaza Afganistana, a time i SSSR-a, na more (!). To je, dakako, pogrešno jer Patanistan ne dopire do mora, ali i taj prostor valja ipak uzeti u obzir, iako samo kao *eventualnu etapu* u rješavanju spomenutog problema, jer bi tek Baludžistan, bilo kao posebna država, bilo kao dio Afganistana, omogućio ostvarivanje prosovjetskog koridora do Indijskog oceana. Pri tome se radi o ovim mogućnostima:

1. hoće li se podijeljeni baludžistanski etnikum *okupiti oko neke najjače jezgre okupljanja* u jednoj od već spomenutih država (Iranu, Afganistanu, Pakistanu), tj. priključiti se nekoj državi, ili će se

2. ostvariti mogućnost da se iranski i pakistanski Baludžistan, ili sam pakistanski Baludžistan, formiraju kao *nova država*. Zbog posebnih političkih i historijskih razloga afganistanski sektor Baludžistana, iako stanovništvom nije najmnogobrojniji (oko 500.000 Baludža, prije afganistanske krize), i teritorijalno je najmanji, mogao bi zapravo jedini poslužiti kao takva jezgra okupljanja. A u slučaju formiranja iransko-pakistanskog Baludžistana kao posebnosti, dakle u tom slučaju bez afganistanskog sektora, to bi ipak bio svojevrsni »veliki Baludžistan«. U svemu nije moguće isključiti interese Afganistana, jer neki njegovi politički krugovi smatraju pakistanski Baludžistan samo južnim Paštunistanom! Ali od svrgavanja monarhije u Afganistanu (1973) službeni Afganistan zastupa drukčije ideje, koje znače bitnu afirmaciju baludžistanskog oslobodilačkog pokreta: naime, sada se priznaje i baludžistanska nacionalnost kao posebnost, govori se *posebno* o baludžistanskom i patanistanskom političkom vodstvu, što znači da se *Afganistan više ne javlja kao ona snaga koja supstituira baludžistanski oslobodilački pokret i njegovo političko vodstvo*.

Za Iran njegov sektor Baludžistan znači mogućnost izlaza na otvoreno more, i izvan zone Hormoškog prolaza, što ima bitno strateško i uopće životno značenje. Bez Baludžistana Iran ostaje ili zatvoren u Gulfu, ili bez

glacisa ispred Gulfa, tj. gubi obalu Omanskog zaljeva. Ako bi se etnički »razbio«, tj. federalizirao Pakistan s Baludžistanom kao jednom federalnom jedinicom, to bi, svakako, bio nezgoda primjer za iranski razvitak u kojem je ideja federalizacije, autonomije i priznavanja nacionalnih identiteta direktno suprotna danas prevladavajućoj političkoj filozofiji imama Homecini-ja.

Za Pakistan problem se Baludžistana mora promatrati u širem okviru mogućnosti dezintegracije te države. Osim toga, upravo u Baludžistanu Pakistan ima naftu, plin, ugljen, sadru i druga rudna bogatstva.

I Kina je zainteresirana za Baludžistan. Njezin je stav u tom pogledu sličan onome kakav je ona dugo vremena imala prema Bangladešu, tj. i Bangladeš i Afganistan, a i eventualni novi Baludžistan — elementi su okruženje Kine, a baludžistanski problem i ustanak rezultat su sovjetskog interesa i sovjetskog »socijalimperijalizma«, koji instrumentalizacijom baludžistanskog separatističkog pokreta teži ostvarenju prosovjetskog domina, kako bi se otvorio izlaz na Indijski ocean (pri tome se, dakako, zaboravlja da ja baludžistanski nacionalni pokret zapravo stariji i od nastanka Pakistana i Bangladeša i stariji od afganistanske krize). Kina podržava Pakistan protiv baludžistanske i vanjske opasnosti, iako danas nema jasnih i uvjerljivih znakova prosovjetske orijentacije baludžistanskog oslobodilačkog pokreta; štoviše, poslije sovjetskog angažiranja u Afganistanu, Baludži iz Afganistana uglavnom su pobjegli u Iran i suprotstavljaju se kabulskom prosovjetskom režimu.

*Posljedice formiranja nezavisnog Baludžistana i njegova priključenja Afganistanu.*²⁰ Novi problemi, kao rezultat nastanka posebne države ili okupljanja svih sektora Baludžistana oko jedne jezgre, bili bi višestruki:

— *prvo*, Patani u Patanistanu dobili bi bitan impuls za slična nastoja, nja, to više što su baludžistanski i patanistanski etnikum u izravnom teritorijalnom kontekstu. Također mogao bi to biti i stimulans za osnivanje nove arapske države u Kuzistanu. Općenito, bitan stimulans bio bi usmjeren i prema jačanju ostalih, bilo autonomističkih, bilo separatističkih pokreta i u Iranu. U slučaju Pakistana, ako bi se ostvario i patanistanski separatizam, postoji, u interpretaciji ekstremista, bojazan da ostali sektori Pakistana budu priključeni Indiji, a početak tog procesa moglo bi biti priključenje Indiji cijelog Kašmira i Džamua. Ako bi Baludžistan i Patanistan bili priključeni Afganistanu, Pakistan bi se raspao na taj način da bi jedan sektor pripao Afganistanu, a drugi Indiji (granica bi bila na Indu);

— *drugo*, posebni veliki Baludžistan, koji bi očito nastao uz afganistan-sku pomoć (ali i mogućí sovjetski interes), olakšao bi izlaz Afganistana i SSSR-a na more jer više ne bi postojale samo i isključivo iranska i pakistan-ska opcija. Za Pakistan nova bi država Baludžistan (ili Baludžistan priključen Afganistanu) svakako značila da Pakistan više ne bi bio najvažniji

20

Ovdje se razmatraju i ona gledišta koja su ekstremistička ili nerealna, ali se ipak čine bitnim aspektom političkog života.

izlaz Afganistana do mora. A ako bi došlo do separatizma i iranskog Baludžistana, Iran bi zapravo posve otpao kao tranzitna zemlja za afganistanski pristup moru;

— *treće*, moguće je da novi Baludžistan postane interesna sfera SSSR-a, što bi bitno poremetilo postojeće odnose snaga u indijskom bazenu. To bi bio jedinstveni slučaj da je preko savezničkih zemalja SSSR stekao koridor do jednog svjetskog mora, *prvi se put probivši kroz zonu Rimlanda bez ovisnosti o morskim tjesnacima*;

— *četvrto*, novi Baludžistan (ako bi uključio i iranski sektor) značio bi za Iran gubitak širokog maritimnog proćelja izvan zone Hormošskog prolaza. Time bi Iran izgubio karakteristike kopnene koridorske zemlje koja, i bez obzira na Hormoški prolaz, može komunicirati s otvorenim Indijskim oceanom, i učvrstio bi se u red tzv. geografski hendikepiranih zemalja;

— *peto*, odnosi snaga u religiji bili bi bitno poremećeni: posebni, veliki Baludžistan, ili Baludžistan priključen Afganistanu, očito bi ojačao one snage u religiji koje nisu na liniji razvitka kakav danas postoji u Iranu i Pakistanu. Osim toga, problem okruženja o kojem danas govori Iran bio bi intenziviran i s njegove jugoistočne strane, nestalo bi direktnog kontakta fundamentalističkog islamskog Irana s Pakistanom, tj. sa zemljom sličnih tendencija. »Komunističko okruženje«, koje danas oko Irana čine Irak, SSSR i Afganistan, bilo bi dopunjeno Baludžistanom s jugoistoka donekle slične »opasnosti« odnosele bi se i na Pakistan;

— *šesto*, s novom državom postavila bi se odmah pitanja njezine gospodarske životnosti u uvjetima ipak relativno skromnih životnih izvora — prehrambena osnova nije dovoljna, samostalno je teško razviti proizvodnju rudnog blaga, opća nerazvijenost i nedostatak kadrova i kapitala su izraziti, tranzitne mogućnosti su tek potencijalnog značaja, jer nema ni adekvatnih luka ni ostale infrastrukture. To ujedno znači da bi se nova država u svom (ubrzanom?) razvitku morala bitno osloniti na međunarodnu zajednicu, a to, razumljivo, nosi sa sobom i složene međunarodno-političke implikacije koje slijede iz geopolitičke lokacije novog Baludžistana.

Patanistanski problem

Kao i kod problema Baludžistana, uvijek se postavlja pitanje teritorijalnog obuhvata Patanistana i broja stanovnika. Danas, tj. krajem 70-ih i početkom 80-ih godina računa se da u Patanistanu živi oko 7 milijuna Patana (koliko i u Afganistanu). Po teritorijalnom obuhvatu oni zauzimaju prostor od približno 35°N na sjeveroistoku (u Afganistanu to bi odgovaralo zoni baludžistanskog etnikuma. To je zona duga maksimalno oko 800 km, a duboka do 180 km (najvažniji je, svakako, sektor između Khybera i Qutte, od oko 600 km). Ali, prema shvaćanju patanistanskih nacionalista i ekstremista, Patanistan zauzima mnogo veće područje, tj. i cijeli Baludžistan, sav pro-

stor do desne obale Inda, pa djelomično i lijevu obalu Inda i čitavu NWFP²¹, što se sve, dakako, ne može braniti s etničkog stajališta. U administrativnom smislu pakistanski Patanistan zauzima dio pakistanskog Baludžistana, dio NWFP (čitava ima oko 74.500 km²) i Tribal Area (oko 27.200 km²), što čini oko 112.000—144.000 km².

Patanistanski je problem u današnjem Pakistanu umnogome sličan problemu Baludžistana, iako ima i nekih bitnih razlika: prvo, sam Patanistan za sebe ne može biti faktor koji bi olakšavao izlaz Afganistana na more, jer je i sam kontinentski izoliran prostor; drugo, on ne bi odijelio, tj. ne bi onemogućio izravni granični kontakt između Irana i Pakistana; i treće — posebni veliki Patanistan otežao bi pakistansku kontrolu dijela Kašmira.

Problemi Patanistana su teški i temelje se, prije svega, na tome da se općenito teritorijalna i granična pitanja, koja uključuju bitne ekonomske i etničke probleme među državama, obično najteže rješavaju i među najvažnijim su uzrocima ratova, iako treba naglasiti da teritorijalni sporovi mogu biti i izraz posve drugih problema odnosa među državama (ideološki razlozi, odnosi među režimima), kao što se to dobro vidi u sovjetsko-kineskom ili kinesko-indijskom problemu oko granice ili u iračko-iranskom ratu. Za Pakistan taj problem prije svega znači dvoje: ponajprije, eventualni uspješni separatizam Patanistana automatski je uvod u postavljanje pitanja Baludžistana, što se djelomično može označiti kao raspad Pakistana, ili svodenje njegova teritorija samo na dio porječja Inda (u ekstremističkoj interpretaciji moglo bi doći i do nestanka Pakistana podjelom između Afganistana i Indije). Slična »opasnost« o »raspadu« Pakistana slijedila bi i iz federalizacije ili autonomije i Patanistana i Baludžistana; i zatim — formiranjem nezavisnog Patanistana ili priključenjem Patanistana prosovjetskom Afganistanu intenzivirala bi se sovjetska opasnost za Pakistan, a SSSR bi se još više približio indijskom potkontinentu. Značajno je da bi to (navodno) imalo i drugih posljedica, tj. prosovjetski Patanistan bio bi novi element »okruženja« Kine. Navedeno bi bila potvrda činjenice da u razdoblju poslije drugoga svjetskog rata postepeno nestaju klasične tamponske zone kakva je nekada bila Afganistan, dok pokret nesvrstavanja nije uvijek dovoljna brana u borbi protiv osvajanja interesnih sfera. U nekim bi aspektima Patanistan kao eventualno nova država imao bitno geopolitičko i ekonomsko značenje u kontaktnoj zoni Srednjeg istoka i indijskog potkontinenta. Ne samo da bi i njegov izravni kontakt s Baludžistanom imao političajno značenje i za promjene u tom prostoru, nego bi upravo Patanistan raspolagao ključnim prijevojima (Khyber, Bolan, Kodžak) između Afganistana, Pakistana i mora. I, konačno, bez izlaza na more i Patanistan bi ovisio o Pakistanu, ali bi pritisci na Pakistan zbog omogućavanja tranzita sada bili olakšani i intenzivirani, jer bi se uz Afganistan i Indiju kao interesant za tranzit preko Pakistana javio i treći faktor.

21
Godine 1901. Britanci su formirali tzv. NWFP (North Western Frontier Province) s administrativnom potpodjelom koju čini tzv. Tribal area. U odnosu prema ostaloj

Indiji to su praktički bili nezavisni prostori. Reljefnu zonu i Khyber kontrolirali su Patani.

Afganistansko-pakistanski granični problem i njegova evolucija. Podjela patanistanskog i baludžistanskog etnikuma na osnovi nelogične, kolonijalne i nametnute, i izrazito supsekvantne granice u osnovi je današnjeg problema. Ako bi između porječja Inda južnije od Pešavara sve do Quette i okolne gorske zone koja okružuje Indijski potkontinent trebalo tražiti logičnu granicu,²² onda ona očito prolazi približno kontaktom višeg i nižeg zemljišta, a ne dubinom gorske zone. Današnja afganistansko-pakistanska granica (nekada granica Afganistana i britanske Indije) duga je oko 2466 km. Prolazi kroz vrlo siromašan kraj u kojem je, jugozapadno od Khybera, osim u slučaju nekoliko većih tokova, voda glavni i trajan problem. Osim toga, mogućnosti natapanja ionako su relativno male zbog uskih dolina. Uvjeti za intenzivan gospodarski život ne postoje, moguće je uglavnom samo egzistencijalno stočarstvo, veća su naselja koncentrirana uz strateške i prometne pravce, trgovina, krijumčarenje, izrada i prodaja oružja — među glavnim su zanimanjima. Kraj je prijelazna i prohodna zona za transhumantno i polunomadsko stočarenje između Afganistana i Pakistana, tj. doline Inda, pa je uz istovrsno stanovništvo s obje strane granice to važan problem u današnjim odnosima. Pristupačnijih prijevoja je malo (Khyber oko 1030 m i Paiwar oko 2600 m na sjeveru, Kodžak 2197 m i Bolan 1793 m, u kontaktnoj baludžistansko-patanističkoj zoni).

Za povlačenje adekvatne i logične granice postoji više problema: *prvo*, nema jasnog i jedinstvenog reljefnog uporišta koje bi bilo pogodna oznaka na terenu i koje bi imalo strateško značenje; rijeke isto tako nisu prikladne kao granice (makar su jasna oznaka na terenu), jer se lako prelaze u sezoni suša i nisu nikakva strateška zapreka; *i*, što je najvažnije, istovrsno stanovništvo, tj. patansko ili paštu, nalazi se između šireg prostora Khybera na sjeveru i približno Quette na jugu, dok baludžistansko stanovništvo nastava zonu od Quette do pakistansko-afganistansko-iranske tromeđe, pri čemu se oba etnikuma šire i na jednu i na drugu stranu granice.

Zbog osiguranja svog indijskog posjeda Britanci žele stabilnu, demarkiranu i kontroliranu granicu umjesto jedne krajiške zone. Pri tome britanski stavovi nisu uvijek jedinstveni: neki zastupaju povlačenje granice koja bi povezivala Kabul i Kandahar, a drugi smatraju da se Britanci moraju povući do Inda. Najosjetljiviji sektor granice svakako je onaj između Khybera i Bolana jer su to dva najvažnija prijevoja koja otvaraju put iz centralne Azije na indijski poluotok.²³ Sjevernije od Khybera prijevoji prelaze 4000 m, a jugozapadno od Bolana je baludžistanska pustinjska zona.

Godine 1893. Britancima se ukazuje prilika da riješe pitanje indijsko-afganistanske granice. Te godine Sir Mortimer Durand odlazi u Kabul da

22

Nažalost uobičajena, ali i neznalačka terminologija o tzv. prirodnim i umjetnim granicama ovdje se, dakako, ne uzima u obzir. Logične se granice temelje prije svega na adekvatnoj i prirodoslovnoj osnovi i etničkim kriterijima, uz respektiranje stvarnih historijskih prava.

23

O Bolanu djelomično ovisi i afganistansko-perzijski Sistan.

afganistanskog (tj. kabulskog) emira²⁴ nagovori da odustane od svojih zahtjeva za nekim područjima u Transoxiani na koja polaže pravo Rusija, a zauzvrat da preuzme kontrolu (makar i nominalnu) nad provincijom Wakhan, čime bi britanski i ruski posjedi bili odijeljeni afganistanskim međuprostorom — među njima, dakle, ne bi bilo izravnoga graničnog kontakta. U tome je Durand uspio, a to je imalo bitne posljedice za buduće međunarodne odnose, uključujući i suvremene prilike. Ali to nije bilo jedino pitanje koje je Durand sudio u Kabulu: središte je i pitanje granica, čime je nastala tzv. Abd er Rahman-Durandova linija na osnovi Kabulskog ugovora. Od 1894. do 1896. godine izvršena je i demarkacija granice na oko dvije trećine njezine dužine u centralnom i jugozapadnom sektoru, dok su pitanja nekih sektora riješena tek 1919. i 1921. godine. Granica je povučena tako da je Khyber (pripada Britancima od 1879) ostao Vel. Britaniji, a potvrđeno je i to da se obje strane neće miješati u probleme preko granice. Tradicionalna stočarska kretanja u ugovoru se ne spominju, ali se zapravo automatski priznaje slobodno stočarsko korištenje zona s obje strane granice u skladu s tradicionalnim oblicima života.

Tako povučena granica podijelila je, dakle, patanistanski i baludžistanski etnikum. Granično područje (danas je to dio NWFP i Tribal area) Britanci nisu nikada posve kontrolirali — jak garnizon imali su samo u Pešavaru. Podjela patanistanskog etnikuma zapravo je mnogo veći problem nego što se to općenito smatra, i to iz posve specifičnog razloga: naime, uzimajući u obzir *današnji* oblik i prostorni obuhvat državnog teritorija Afganistana oni su takvi da se čini kao da je Afganistan izgubio samo manje, i to izrazito rubne sektore, koji ne čine njegovu glavnu nacionalnu osnovu i teritorijalnu bazu. U tome bi se mogla uočiti sličnost, primjerice, s Mađarskom koja, istina, ima dijelove svog etnikuma i u Rumunjskoj i u Jugoslaviji, ali upravo one koji zaista jesu rubnog i graničnog značaja i nisu glavnina i najvažniji sektor nacionalnog teritorija. Naročito je važno da granice ne dijele mađarsku jezgru kroz njezino središte. Međutim, u slučaju paštunistanskog etnikuma²⁵ podjela je 1893. godine zahvatila upravo istočni sektor paštunistanske regije jezgre (njezin centralni sektor je u udolinskoj zoni Kandahar-Gazni), što znači da je mnogo ozbiljniji. Historijska afganistanska regija jezgre nije Hindukuš, koji je suviše surov, nego udolina između Hindukuša i Sulejman gorja. Tek će od XVIII st. Kabul imati centralnu ulogu jer je lociran približno u središtu one zone koja, s jedne strane, uključuje staru paštunsku regiju jezgre, a s druge strane one sektore sjeverno od Hindukuša u koje migrira paštunsko stanovništvo. Nova granica siječe, dakle, paštunski etnikum približno kroz njegovo središte, jer su do XIX st. Paštuni locirani južnije od Hindukuša. Tek od XVIII st., a naročito u XIX i XX st., Paštuni migriraju u prostor sjevernije od Hin-

24

Stvarna vlast emira ograničena je uglavnom na Kabul i neposrednu okolicu. Kada se govori o feudalnim državama Bliskog i Srednjeg istoka valja imati na umu da su one, zapravo, bile samo agregati posjeda više vladara koji su tek nominalno zavisili od jednog centra moći. U Afgani-

stanu tek od kraja XIX st. počinju uspješni pokušaji formiranja centralizirane države.

25

Paštuni ili Puštuni u Afganistanu su isto što i Patani u Patanistanu.

dukuša, u inače staru zonu naseljavanja Turkmena, Uzbeka i Tadžika. U odnosu prema današnjem Afganistanu izgubljen je, doduše, samo rubni u teritorijalnom smislu, ali ujedno i bitan prostor u etničkom smislu. Dakako, nekada navedena granica nije izazivala onakve probleme kakvi postoje danas, i to zato što nije bila zatvorena za stočare i zato što nije bila kontrolirana, a osim toga još nije bila posve formirana pašunska (afganska) nacija, pa se odjeljivanje pojedinih plemena nije osjećalo kao problem, jer je lojalnost upućena plemenu, a ne naciji. Danas je situacija, razumljivo, drukčija.

Različitost interesa Afganistana i Pakistana. Zbog izložene situacije, kao i zbog činjenice da se ne radi o problemima rektifikacije granice, nego o pravom teritorijalnom pitanju, interesi su Afganistana i Pakistana oštro suprotstavljeni. Naročito je izražen interes Pakistana, i to u smislu zadržavanja postojećeg stanja, jer bi eventualno priključenje Pakistana Afganistanu ili njegovo proglašenje za novu državu bitno pogodilo njegove teritorijalne, a time i temeljne životne interese.²⁶

Interesi Pakistana svode se na težnju da se potvrdi današnja granica i današnji političko-administrativni status toga graničnog kraja, dakle bez autonomije ili federalizacije u odnosu na oko sedam milijuna pakistanskih Patana. Svoje interese Pakistan temelji prije svega na historijskim pravima, odnosno na nekim aspektima međunarodnog prava (sukcesija država i prenošenje prijašnjih ugovornih obaveza na državu nasljednicu). To se, dakako, ne odnosi na sve odredbe ugovora, tj. ne odnosi se na one već izvršene, nego samo na one čije izvršenje tek treba postići. S obzirom na granicu Pakistan smatra da su određene odredbe već izvršene i da stoga ne dolaze u pitanje, dakle, Afganistan ih ne može odbaciti. Pakistansko suprotstavljanje nezavisnosti ili afganistanskom Patanistanu temelji se na odbijanju mogućnosti da se smanji njegov teritorij. U slučaju smanjenja teritorija važnu ulogu imaju i neki strateški i ekonomski razlozi: Pakistan bi izgubio Khybar, dolina Inda izgubila bi tamponsku i obrambenu zonu na desnoj obali, bile bi izgubljene i mogućnosti natapanja kao i hidrografski potencijali tokova koji priteču iz patanistansko-afganistanskog zaleđa (tokovi Warsaka i Gomala). Osim toga, kod Citrala se eksploatira željezna ruda, a ugljen sjeverno od Quette.

Interesi Afganistana. Stajalište je Afganistana različito: on smatra da između britanske Indije i Pakistana nema državno-pravnog kontinuiteta, da Pakistan nije nasljednik britanske Indije, da se ugovori između Afganistana i britanske Indije ne prenose automatski na Pakistan, dakle, da ne vrijede. Ugovorom iz 1921. godine jedna strana ugovornica nije bila britanska Indija, nego Velika Britanija, što znači da od 1947. ona više nije bila u mogućnosti utjecati na afganistansko-pakistanske odnose u vezi s patanistanskim problemom. Ali važnije je stajalište da su ti ugovori zapravo bili imperijalistički i da ih je afganistanskom emiru nametnuo očito jači partner, koji je

²⁶

Veličina teritorija bila je i ostala jedna od glavnih pretpostavki i pokazatelj moći neke države. Države se mogu odreći svega i

svačega, ali nikada ne žele prepustiti drugima dijelove svog teritorija.

prijetio vojnom intervencijom i ekonomskom blokadom, što znači da ugovori nisu u suglasnosti s načelom prava na samoopredjeljenje i ravnopravnost subjekata međunarodnog prava. Osim toga, zbog neprisutnosti Britanaca u toj graničnoj zoni nije bilo ispunjeno načelo efektivnosti, što zapravo znači da suverenitet Velike Britanije nije u toj spornoj zoni nikada ni mogao biti posvema uspostavljen, i to ne samo u doba ustanka (1897, 1919—1920. god.).

O suprotstavljenim stajalištima Afganistana i Pakistana moguće je, dakako, raspravljati u okviru onoga što ugovori neposredno stimuliraju, kao i općenito u okviru međunarodnog prava. Međutim, od tih međunarodno-pravnih, važniji nam se čine stvarni i životni sadržaji problema, tj. *očito je da je granica kolonijalna i da ju je nametnula strana sila na tuđem prostoru*. I u tome bi trebalo tražiti ključ rješenja problema. Takav stav može se usporediti s problemom restitucije kulturnih dobara iz historijski dominirajućih centara moći njihovim stvarnim vlasnicima, tj. mnoga kulturna dobra koja su danas u posjedu Velike Britanije, Francuske i drugih, stajala iza tog posjedovanja ma kakva pravna argumentacija, ipak pripadaju narodima iz kojih su potekla — Grcima, Perzijancima, Egipćanima, afričkim narodima, itd.

Afganistan smatra da pitanje granica s Pakistanom treba ponovo razmotriti (baš kao što je Pakistan zaključio nove granične ugovore s Indijom, Iranom i Kinom), smatra da su nametnuti kolonijalni ugovori neprihvatljivi i da su nestali uzroci zbog kojih je Vel. Britanija težila da granicu pomakne što dublje u gorsko zaleđe, kako bi branila svoj posjed od ruske opasnosti za Indiju. Godine 1947, prilikom nastanka Indije i Pakistana, dakle prilikom krupnog političko-teritorijalnog prestrukturiranja u regiji, činilo se da se pružaju najpogodnije mogućnosti za rješenje pitanja Patanistana.²⁷ Ali na tadašnjem referendumu nije sudjelovalo oko 50% Patana, jer se na njemu zapravo nisu imali o čemu izjasniti: mogućnosti izbora bile su, naime, samo za Indiju ili za Pakistan, dok bi prava šansa morala uključivati još i opciju za Afganistan ili nezavisni Patanistan. Rezultati takva krnjeg referenduma bili su u korist Pakistana, što nije odražavalo stvarni interes većine Patana. Godine 1949. čak je grupa pripadnika patanistanskog plemena Afrida proglasila državu Patanistan između Čitrala i Baludžistana, i Khybera i Bolana, i Inda.

Afganistanska je politika s obzirom na Patanistan oscilirala. Godine 1930. osnovan je nacionalistički pokret, tzv. Crvene košulje, koje je pomagao Afganistan. Nakon zastupanja ideje o nezavisnom ili afganistanskom Patanistanu (gerilski pokret u Patanistanu traje od 1961. do 1962.) traži se, od 1963. godine, autonomija za Patane u sklopu Pakistana, a od 1966. samoopredjeljenje Patana. Uzroke afganistanskog moderiranja s obzirom na pitanja Patanistana treba tražiti u njegovu nastojanju da se približi Pakistanu kako bi se time približio i SAD i dobio odgovarajuću ekonomsku pomoć. Od 1973.

27

Godine 1957. osnovana je Awami-Iliga koja zastupa ideju postojanja pet nacija u Pakistanu i koja traži autonomiju za sve pakistanske provincije.

godine, opet Afganistan intenzivira pitanje Patanistana, ali je sa sovjetskim vojnim angažmanom 1979—1980. situacija bitno promijenjena. Sada je umjesto problema autonomije, nezavisnosti ili priključenja Afganistanu za Patane važnije suprotstavljanje novom prosovjetskom režimu u Afganistanu. Za Pakistan je takva situacija povoljna, jer pomažući izbjeglicama iz Afganistana (uz financijsku pomoć Saudijske Arabije) i služeći kao brana sovjetskom utjecaju, Pakistan danas ima iste interese kao i njegovo patanistansko stanovništvo.

Problem Patanistana i Baludžistana za sada je odgođen zbog afganistanske krize. S rješanjem te krize on se može opet aktivirati, s time da je postizanje autonomije ili federalnog statusa ono što može najbolje odgovarati interesima tih naroda, jer bi pokušaju daljnjeg bitnog političko-teritorijalnog prestrukturiranja političke karte unijeli u tu regiju suviše novih elemenata nestabilnosti i otvorili nove mogućnosti za ostvarivanje interesa velsila u zoni koja je ionako dovoljno opterećena i drugim problemima.